

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

www.etmelan.gr

Η Πατριαρχική
Μεγάλη του Γένους Σχολή
Ιστορία και Προσφορά

Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας,
Αθήνα, 30 Νοεμβρίου 2002.

Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΗΣ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

*Αδαμάντιος Στ. Ανεστίδης
Δέσποινα Παπουτσόγλου
Πηνελόπη Στάθη
Σάββας Τσιλένης*

Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής
Αθήνα 2004

ΜΑΝΩΛΗΣ ΠΑΤΗΝΙΩΤΗΣ

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τα ερωτήματα

Η επαφή του γράφοντος με την ιστορία της Μεγάλης Σχολής υπήρξε καταρχάς συμπτωματική. Ο σκοπός εκείνης της πρώτης συνάντησης δεν ήταν η αφήγηση σημαντικών περιστατικών από τη μακρά ιστορία του ιδρύματος ή η διαφώτιση των ενδιαφερομένων με νέα στοιχεία που έτυχε να διαφύγουν, μέχρι τότε, της προσοχής των ιστορικών· ήταν περισσότερο η προσπάθεια επανανάγνωσης της ήδη καλά τεκμηριωμένης εκπαιδευτικής δραστηριότητας της Σχολής, από τη σκοπιά ενός εξειδικευμένου κλάδου της ιστορίας, της ιστορίας της επιστήμης. Το ερώτημα που με απασχολούσε τότε σχετιζόταν με τους όρους διαμόρφωσης επιστημονικού λόγου στην ελληνική παιδεία του 18ου αιώνα, και σε αυτό το πλαίσιο επιχείρησα να μελετήσω ποιες επιστημονικές διαμάχες έλαβαν χώρα στη Μεγάλη Σχολή, στη διάρκεια αυτής της περιόδου. Υπήρξαν, πράγματι, *επιστημονικές* διαμάχες στο σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της ελληνοφώνης

Ανατολής; Αν ναι, ποιοι πρωταγωνίστησαν και ποια ήταν τα κίνητρά τους;

Η πρώτη προσέγγιση του θέματος δεν υπήρξε ιδιαίτερος διαφωτιστική σε ό,τι αφορά την ουσία των ερωτημάτων. Μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας της περιόδου, που ο Κ. Θ. Δημαράς ονόμασε *Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, κυριαρχείται από το δίπολο «προοδευτικοί – συντηρητικοί» και η ιστορία της Μεγάλης Σχολής δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτό. Από τη σκοπιά, τουλάχιστον, της ιστορίας της επιστήμης, η πληροφορία που περιέχεται σε αυτό το ιστοριογραφικό σχήμα είναι σε μεγάλο βαθμό τετριμμένη, με την έννοια ότι λαμβάνει την επιστήμη ως ένα οικουμενικό πρότυπο γνώσης απέναντι στο οποίο οι μοναδικές δυνατές στάσεις των υποκειμένων είναι η (προοδευτική) αποδοχή ή η (συντηρητική) αντίδραση. Έτσι, συγκαλύπτονται οι πραγματικοί ιστορικοί όροι διαμόρφωσης του τοπικού επιστημονικού λόγου και αμβλύνεται η σημασία των διαδικασιών νομιμοποίησης ενός νέου γνωστικού προτύπου στο πολιτισμικό πλαίσιο του χώρου υποδοχής¹.

Η ίδια η μελέτη της ιστορίας της Μεγάλης Σχολής, όμως, με έφερε σε επαφή με ένα σημαντικό ιστορικό έργο, την πραγματεία του Τάσου Γριτσόπουλου *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, οι δύο τόμοι της οποίας εκδόθηκαν στην Αθήνα το 1966 και το 1971. Όσοι ασχολούνται με την ιστορία της Μεγάλης Σχο-

1. Για μια κριτική αποτίμηση αυτών των απόψεων δεσ: Κ. Γαβρόγλου (1995), «Οι επιστήμες στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό και προβλήματα ερμηνείας τους», *Νεύσις*, 3: 75-86 και Κ. Γαβρόγλου, Μ. Πατηνιώτης (1997), «Η ρήξη που δεν έγινε: Επιστήμες και αρχαία ελληνική σκέψη στον ελλαδικό χώρο κατά το 18ο αιώνα», *Σύγχρονα Θέματα*, 64: 88-92.

λής γνωρίζουν πολύ καλά ότι πρόκειται για το πληρέστερο έργο που έχει γραφτεί μέχρι σήμερα για το σημαντικό αυτό εκπαιδευτικό και πολιτικό θεσμό. Το πλήθος των πληροφοριών που έχει συγκεντρώσει ο Τ. Γριτσόπουλος, ο αριθμός των έργων πρωτογενούς και δευτερογενούς βιβλιογραφίας που έχει αποδελτιώσει και η κριτική ματιά του στην εκάστοτε πολιτική και ιδεολογική συγκυρία καθιστούν το έργο του πολύτιμη πηγή, όχι μόνο για την ιστορία της Μεγάλης Σχολής, αλλά και για μια ολόκληρη περίοδο της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Η ανάγνωση της ιστορίας της Μεγάλης Σχολής από διαφορετικές οπτικές γωνίες, ωστόσο, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα διαφωτιστική. Έτσι, η μελέτη των γεωγραφικών μετακινήσεων των ελληνόφωνων λογίων του 18ου αιώνα στον ευρύτερο Βαλκανικό χώρο αποκαλύπτει μια αρκετά ιδιόμορφη όψη της λειτουργίας της: Μολονότι η Κωνσταντινούπολη υπήρξε πόλος έλξης πολλών και σημαντικών λογίων, οι λόγιοι αυτοί σπανίως μετέβαιναν εκεί για σπουδές· επίσης, μολονότι κατά το 18ο αιώνα έχουμε μια σημαντική αναβάθμιση των επιστημονικών μαθημάτων στις περισσότερες σχολές του ελληνικού χώρου, αυτό δεν φαίνεται να επηρεάζει αισθητά το πρόγραμμα σπουδών της Μεγάλης Σχολής· τέλος, σχεδόν κανείς από τους αποφοίτους της Μεγάλης Σχολής δεν διέπρεψε στις επιστήμες.

Οι περισσότεροι ελληνόφωνοι λόγιοι –ιδιαιτέρως όσοι ασχολήθηκαν με τις επιστήμες– πραγματοποιούσαν τις εγκύκλιες σπουδές τους στην τοπική σχολή της γενέτειράς τους και κατόπιν συνέχιζαν με ανώτερες σπουδές στα πανεπιστήμια της Πάντοβα ή της κεντρικής Ευρώπης. Η μετάβασή τους στην Κωνσταντινού-

πολη ερχόταν, συνήθως, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους και ο σκοπός της ήταν η αναζήτηση εργασίας ή πατρωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρούσαν να διοριστούν και διδάσκαλοι στη Μεγάλη Σχολή, στη διεύθυνση της οποίας διασταυρώνονταν ποικίλα συμφέροντα και επιδιώξεις των πολιτικών κέντρων της Κωνσταντινούπολης². Φαίνεται, συνεπώς, πιθανό ότι η Μεγάλη Σχολή υπήρξε επαγγελματικός προορισμός, «πολιτικό πόστο» και κόμβος του δικτύου πελατειακών σχέσεων, αλλά όχι κέντρο επιστημονικής παιδείας. Κι αυτό σε μια περίοδο που τα λεγόμενα «φιλοσοφικά» μαθήματα αποτελούν την αιχμή του δόρατος στην αναθεώρηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των περισσότερων ελληνικών σχολών.

Πόσο αναπάντεχη είναι αυτή η διαπίστωση; Η εγγύτητα με το «συντηρητικό» Πατριαρχείο θα μπορούσε, ενδεχομένως, να εξηγήσει την υστέρηση της Μεγάλης Σχολής στα ζητήματα της επιστημονικής παιδείας. Η εξήγηση αυτή, όμως, δεν επαρκεί αν ληφθούν υπόψη δύο άλλα δεδομένα: Ενάμιση αιώνα νωρίτερα, η Μεγάλη Σχολή πρωταγωνίστησε στην αναβίωση του επιστημονικού και φιλοσοφικού στοχασμού μέσω της ταραγμένης συνάντησης του Πατριάρχη Κυρίλλου Λουκάρεως με τον Αθηναίο λόγιο Θεόφιλο Κορυδαλέα³. Γιατί μόνο τότε και όχι αργότερα;

2. M. Patiniotis (2003), «Scientific Travels of the Greek Scholars in the 18th Century», στο A. Simões, A. Carneiro, M.P. Diogo (επιμέλεια), *Travels of Learning. A Geography of Science in Europe*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht: 49-77.

3. Η κλασική μελέτη για τον Κορυδαλέα είναι η εργασία του C.I. Tsoukas (1967), *Les débuts de l'enseignement philosophique et la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de*

Επίσης: Παρά την αποθαρρυντική γειτνίαση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Μεγάλη Σχολή υπήρξε πόλος έλξης πολλών λογίων, οι οποίοι σε άλλες σχολές είχαν ήδη πρωταγωνιστήσει στην αναβάθμιση της επιστημονικής παιδείας. Γιατί εκεί και όχι στην Κωνσταντινούπολη;

Και γιατί άνθρωποι που είχαν συνδέσει το όνομα και τη σταδιοδρομία τους με τη διδασκαλία της νεότερης φιλοσοφίας δέχονταν –κατά τεκμήριο πρόθυμα– το διορισμό τους, εάν γνώριζαν τους περιορισμούς που τους επέβαλλε το συγκεκριμένο πλαίσιο;

Τα ερωτήματα αυτά μάς βοηθούν να συνειδητοποιήσουμε ένα σημαντικό πρόβλημα που σχετίζεται με την ιστορία της Μεγάλης Σχολής: Παρά τις περισσότερες ή λιγότερες εξαντλητικές μελέτες που έχουν γίνει κατά καιρούς, συνεχίζουμε να αγνοούμε το χαρακτήρα και τους όρους λειτουργίας αυτού του σημαντικού θεσμού στις μεταβαλλόμενες συνθήκες μιας μακράς ιστορικής περιόδου. Πολύ περισσότερο, εάν λάβουμε υπόψη δύο σημαντικές παραμέτρους:

α. Η ιστορία –το παρελθόν– της ίδιας της Μεγάλης Σχολής χάνεται στο θρύλο.

β. Η φυσιογνωμία της Μεγάλης Σχολής αλλάζει με την πάροδο του χρόνου. Από τις υπάρχουσες μαρτυ-

Théophile Corydalée (1570-1646), δεύτερη έκδοση (αναθεωρημένη), Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 95 (πρώτη έκδοση 1948). Επίσης, κλασική μελέτη για τον Λούκαρι και την εποχή του είναι η εργασία του G. Hering (1992), *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1620-1638*, μετάφραση Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (πρώτη έκδοση: *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620-1638*, Wiesbaden, 1968).

ρίες, όμως, φαίνεται ότι οι αλλαγές αυτές σχεδόν ποτέ δεν προκαλούνται από την ανάγκη αναδιάρθρωσης του εκπαιδευτικού ή διοικητικού ιστού της σχολής. Αντίθετα, η διάρθρωση των τελευταίων είναι πάντοτε αποτέλεσμα αποφάσεων που λαμβάνονται εκτός της σχολής, στο πλαίσιο γενικότερων πολιτικών διεργασιών.

Η έννοια του *μεταβαλλόμενου ιστορικού περιβάλλοντος* στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν έχει εκτιμηθεί επαρκώς, από μεγάλο μέρος της ελληνικής ιστοριογραφίας. Σε αυτό το κλίμα, η παγιωμένη αντίληψη που θέλει τη Μεγάλη Σχολή να ιδρύεται από τον Πατριάρχη Γεννάδιο Β', μετά την παραχώρηση των προνομίων από τον Σουλτάνο Μεχμέτ Β', και να λειτουργεί στο διηνεκές ως μηχανισμός αναπαραγωγής των στελεχών της πατριαρχικής αυλής έχει ρίξει βαριά τη σκιά της στις περισσότερες αφηγήσεις. Όμως, ούτε η Οθωμανική κοινωνία έμεινε αμετάβλητη κατά τη μακρά περίοδο της κυριαρχίας της στο Βαλκανικό χώρο, ούτε ο χαρακτήρας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ούτε, βεβαίως, και η μεταξύ τους σχέση⁴. Είναι, επομέ-

4. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχουν κάνει την εμφάνισή τους αρκετές ενδιαφέρουσες εργασίες που προτείνουν μια νέα –δυναμική– θεώρηση της περιόδου και της μεταβαλλόμενης φυσιογνωμίας των διαφόρων συλλογικών υποκειμένων. Ενδεικτικά: Β. Braude (1982), «Foundations Myths of the Millet System» στο Β. Braude και Β. Lewis (επιμέλεια) *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, τόμος Ι, Νέα Υόρκη: 69-88· Π. Κονόρτας (1985), «Η οθωμανική κρίση του τέλους του 15ου αιώνα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 2, τχ. 3: 45-76· Κ. Κωστής (1991), «Κοινότητες, Εκκλησία και μιλλέτ στις «Ελληνικές» περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων*, 13: 57-75· Π.

ως, αναμενόμενο και ο χαρακτήρας της Μεγάλης Σχολής –στο πλαίσιο της οποίας διασταυρώνονται ποικίλες κοινωνικές και πολιτικές στρατηγικές– να μεταβάλλεται ανάλογα με την εκάστοτε πολιτική συγκυρία. Το ζήτημα, όμως, είναι ότι *αυτή* η ιστορία της Μεγάλης του Γένους Σχολής δεν έχει γραφτεί μέχρι σήμερα.

Τα τεκμήρια

Αποτελεί, προφανώς, τετριμμένη διαπίστωση ότι η συγγραφή οποιασδήποτε ιστορίας έχει ανάγκη από τεκμήρια. Η *χρήση* των τεκμηρίων, όμως, για την ανασυγκρότηση ενός οριστικά χαμένου παρελθόντος δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε τετριμμένη ιστοριογραφική πρακτική. Αντιθέτως, έχει αποτελέσει πηγή συζητήσεων και διαφωνιών, για ένα τουλάχιστον αιώνα, ανάμεσα στους ιστορικούς και τους φιλοσόφους. Κατά παράδοξο τρόπο, το παράδειγμα μιας σύγχρονης και αδιαμφισβήτητα έγκυρης επιστήμης ρίχνει φως σε αυτή την ατέρμονη ανταλλαγή φιλοσοφικών απόψεων και ιστοριογραφικών στοχασμών.

«Στη βιολογία [...] σχηματίζουμε [...] μια συνολική εικόνα για ένα κύτταρο αλλά στην πραγματικότητα το κύτταρο αυτός κανένας δεν το έχει δει ποτέ: ποτέ κανείς δεν είδε ένα κύτταρο τη στιγμή της λειτουργίας του, έτσι όπως παρουσιάζεται σε ένα διβλίο κυτ-

Κονόρτας (2002), «Ορθόδοξοι ιεράρχες στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης», στα πρακτικά της τρίτης επιστημονικής ημερίδας της Εταιρείας Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Αθήνα 2002.

ταρικής βιολογίας. Στο βιβλίο, περιγράφονται όλα τα επίπεδα ταυτόχρονα, ενώ ένα κύτταρο δεν μπορούμε να το δούμε παρά μόνο σε ένα επίπεδο κάθε φορά είτε ως σύνολο, είτε σε διατομή, είτε καταστρέφοντάς το. Είναι αυτή η αφηρημένη αναπαράσταση, που είναι αφενός σχηματική και αφετέρου συνθετική, που προκύπτει από την ενσωμάτωση των πληροφοριών που πηγάζουν από διαφορετικές τεχνικές, η οποία παίζει το ρόλο της θεωρίας. Όταν επιπλέον χρειαστεί να ερμηνεύσουμε όχι μόνο τη δομή ενός κυττάρου αλλά και τη λειτουργία του, στη συγκεκριμένη στιγμή, με όλα τα δύσκολα προβλήματα της σκοπιμότητας ή της έλλειψης σκοπιμότητας, της προθετικότητας κ. λ., κατανοεί κανείς ότι η διαμόρφωση μιας θεωρίας επεκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις! Νομίζω ότι μπορούμε να συνοψίσουμε την κατάσταση λέγοντας ότι δεν υπάρχουν πραγματικές βιολογικές θεωρίες, αλλά υπάρχουν μόνο μοντέλα⁵».

Η διαχείριση της ιστορικής πληροφορίας παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την οικοδόμηση των βιολογικών μοντέλων. Η ιστορία, όμως, δεν μπορεί να ζησει με μοντέλα: έχει ανάγκη από *συνεχείς* αφηγήσεις. Η αποσπασματικότητα των πληροφοριών δεν μπορεί, σε καμία περίπτωση, να δικαιολογήσει την ύπαρξη κενών στην εξιστόρηση –όπως ακριδώς η αποσπασματικότητα των παρατηρησιακών δεδομένων στη βιολογία δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον ελλειπτικό χαρακτήρα των βιολογικών θεωριών. Είναι μάλιστα χαρα-

5. H. Atlan (2003), Το τέλος της παντοκρατορίας των γονιδίων; Προς νέα παραδείγματα στον χώρο της Βιολογίας, Αθήνα: Leader Books, σ. 110.

κτηριστικό ότι οι πλέον εξεζητημένες τεχνικές του επαγγέλματός μας αφορούν την αφηγηματική κάλυψη εκείνων των περιοχών, όπου η σωζόμενη ιστορική πληροφορία είναι συνήθως ελάχιστη, δηλαδή των περιοχών της ανθρώπινης προθετικότητας και των κινήτρων.

Είναι φυσικό, επομένως, τα αντανακλαστικά των ιστορικών να τους ωθούν στην αναζήτηση πηγών που θα τους εξασφαλίζουν όσο το δυνατό πιο *εύγλωττες* μαρτυρίες. Μαρτυρίες που θα φωτίζουν με το λόγο των ίδιων των υποκειμένων τις σκοτεινές περιοχές της προθετικότητας και των κινήτρων· καθώς επίσης και μαρτυρίες που εν είδει *αφηγήσεων μέσα σε αφηγήσεις* θα γεφυρώνουν τα κενά και τις ασυνέχειες που παρουσιάζει η πρωτογενής ιστορική πληροφορία.

Δεν είναι εύκολο για έναν ιστορικό να ξεφύγει από αυτό τον κανόνα. Μια δειγματοληπτική εξέταση των πηγών που χρησιμοποιεί ο Τ. Γριτσόπουλος για την ιστορία της Μεγάλης Σχολής, στη διάρκεια μιας ορισμένης περιόδου –λόγου χάριν στα τέλη του 19ου αιώνα–, μας αποκαλύπτει την έκταση αυτού του φαινομένου. «Λογοδοσίες» σχολαρχών, «εναρκτήριοι λόγοι», «εκθέσεις καταστάσεως της Μεγάλης του Γένους Σχολής», «ημερολόγια» και καταστατικά λειτουργίας συλλόγων αποτελούν τις *εύγλωττες* μαρτυρίες στις οποίες κυρίως ανατρέχει ο ιστορικός για να ανασυγκροτήσει τη δυναμική της περιόδου.

Η ύπαρξη τέτοιων πηγών είναι, φυσικά, ευλογία και η επεξεργασία τους αποτελεί αυτονόητη προτεραιότητα για οποιονδήποτε ερευνητή του παρελθόντος. Όμως ποτέ δεν είναι αρκετή. Παρά την ψευδαίσθηση της επάρκειας που δίνουν οι *εύγλωττες* μαρτυρίες, η αφήγηση που προκύπτει από αυτές υπόκειται σε σημαντι-

κούς περιορισμούς. Αφενός γιατί είναι εντελώς απίθανο να καλύπτουν μεγάλες χρονικές περιόδους με την αναλυτικότητα και τη διεξοδικότητα που απαιτεί η ιστορική αφήγηση· αφετέρου γιατί τέτοιες πηγές είναι εύγλωττες *μόνο* σε ό,τι αφορά το επίπεδο των προθέσεων: Πόσες και ποιες από τις προγραμματικές διακηρύξεις υλοποιήθηκαν πραγματικά; Πόσες και ποιες από τις ενέργειες που περιγράφονται σε έναν απολογισμό έγιναν πραγματικά και μάλιστα με τον τρόπο που περιγράφονται;

Η σύνταξη τέτοιων ντοκουμέντων έχει πάντοτε τη δική της εσωτερική λογική, η οποία αντανακλά τις προθέσεις του συντάκτη τους, γι' αυτό και η αξιοποίησή τους από τον ιστορικό καλύπτει πάντοτε μικρότερο εύρος απ' όσο θα περίμενε κανείς. Με άλλα λόγια, δεν μας αρκούν τα αποτυπώματα των ιδεών, των ιδεολογικών συγκρούσεων και των γενικών εξαγγελιών για να κατανοήσουμε μια ιστορική περίοδο. Έχουμε ανάγκη κι από τα «ψίχουλα της ιστορίας», τα τεκμήρια της υλικής καθημερινότητας, που αποτυπώνουν μεμονωμένες στάσεις και συμπεριφορές, πραγματοποιημένες ενέργειες και συναλλαγές, αριθμητικά και γεωγραφικά δεδομένα και –γιατί όχι;– στατιστικά μεγέθη⁶.

Η συλλογή τέτοιων τεκμηρίων είναι το αντικείμενο ενός μεγάλου ερευνητικού προγράμματος που άρχισε

6. Για μια κριτική αποτίμηση της ιστοριογραφικής πρακτικής, που αποβλέπει στην αξιοποίηση αυτού του τύπου των δεδομένων, βλέπε F. Dosse (1993), Η ιστορία σε ψίχουλα, μετάφραση Α. Βλαχοπούλου, επιμέλεια Χ. Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (πρώτη έκδοση: L'histoire en miettes: Des «Annales» à la «nouvelle histoire», Παρίσι 1987).

το 1996 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Ο σκοπός του προγράμματος είναι ο εντοπισμός όλων των σωζόμενων αρχείων των ελληνικών κοινοτήτων της Πόλης και όλων των συναφών εκπαιδευτικών και κοινωφελών ιδρυμάτων· η ταξινόμηση, η καταγραφή και η μικροφωτογράφησή τους· και, στη συνέχεια, η ψηφιοποίηση και η εισαγωγή τους σε μια μεγάλη ψηφιακή βιβλιοθήκη που είναι διαθέσιμη μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή⁷.

7. Το πρόγραμμα άρχισε το 1996 και εξελίχθηκε σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση, που διήρκεσε μέχρι το 1998, χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας. Στη φάση αυτή συμμετείχαν οι ακόλουθοι φορείς: Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Σύλλογος «Μνημοσύνη», Ένωση Κωνσταντινουπολιτών, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας και η εταιρεία Κάντορ. Η δεύτερη φάση, που διήρκεσε από το 1998 μέχρι το 2000, χρηματοδοτήθηκε, επίσης, από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και περιελάμβανε τους ακόλουθους φορείς: Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. Η τρίτη φάση, που επικαλύπτεται με τις δύο προηγούμενες και βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη, υλοποιήθηκε από το Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στο πλαίσιο αυτής της φάσης έγινε και η έρευνα των αρχείων της Μεγάλης Σχολής. Εκτός από τις παραπάνω χρηματοδοτήσεις, η φάση αυτή έλαβε χρηματοδότηση από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, το Υπουργείο Πολιτισμού, τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Θράκης, το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, το Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης, το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και την κατασκευαστική εταιρεία Έδραση-Ψαλλίδα. Οι κύριοι

Η Μεγάλη Σχολή υπήρξε ένας από τους βασικούς στόχους του προγράμματος. Η έκβαση της έρευνας έφερε στο φως ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση των αρχείων της.

- Τα τεκμήρια από τη λειτουργία της σχολής είναι διεσπαρμένα σε διάφορες τοποθεσίες. Αυτό είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό των σχολικών αρχείων, λόγω του πλήθους των οργάνων που συμμετείχαν στη λειτουργία τους: Κοινοτικές επιτροπές, Πατριαρχείο, σχολικά συμβούλια κ. λ..

- Η πρόσβαση στα αρχεία είναι εξαιρετικά δύσκο-

ερυνητές της τρίτης φάσης ήταν ο Κώστας Γαβρόγλου, ο Μανώλης Πατηνιώτης και η Βαρβάρα Σπυροπούλου. Η ψηφιοποίηση των τεκμηρίων και η εισαγωγή των δεδομένων στην ψηφιακή βιβλιοθήκη έγινε, όπως και στις δύο άλλες φάσεις του προγράμματος, στο Εργαστήριο Ηλεκτρονικής Επεξεργασίας Ιστορικών Αρχείων του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης. Στην εργασία αυτή απασχολήθηκαν η Μαρία Ζαρίφη, η Μαρία Χαΐδοπούλου-Βρυχεία και η Βάσω Φαζού.

Το πρόγραμμα δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί δίχως την ευγενική συμπαράσταση και τις ευλογίες του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. κ. Βαρθολομαίου. Στο δαιδαλώδες περιβάλλον της Πόλης και στις δύσβατες διαδρομές της Ρωμιοσύνης, η βοήθεια του κ. Δημήτρη Φραγκόπουλου υπήρξε παραπάνω από ανεκτίμητη. Αποφασιστική στη στήριξη του προγράμματος υπήρξε επίσης και η συμβολή του κ. Αδαμαντίου Ανεστίδη.

Ένα πρόγραμμα με συναφές αντικείμενο που βρίσκεται, επίσης, σε εξέλιξη είναι η «Καταγραφική διάσωση χωρικών τεκμηρίων κατοίκησης των Ρωμηών της Πόλης». Στο πρόγραμμα αυτό, που πραγματοποιείται στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, συμμετέχουν οι ερευνητές: Άννη Βρυχεία, Καλλιόπη Δήμου, Γιώργος Μαρνελάκης, Σπύρος Νάσαινας, Κατερίνα Πολυχρονιάδη, Λίτσα Συκιώτη και Sorin Istudor.

λη και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανέφικτη. Αυτό είναι γενικό χαρακτηριστικό των «ζωντανών» αρχείων. Οι άνθρωποι που είναι επιφορτισμένοι με την τήρηση τέτοιων αρχείων δύσκολα δέχονται την παρουσία τρίτων προσώπων, που απειλούν να διαταράξουν τη –συνήθως προσωπική– αίσθηση τάξης που έχουν για τα καθήκοντά τους. Αλλά και το ίδιο το αρχείο διαρκώς αλλάζει, τα αντικείμενα μετακινούνται και τα περιεχόμενά του μεταβάλλονται μέρα με τη μέρα.

- Τα αρχεία βρίσκονται γενικώς σε κακή κατάσταση. Τα παλαιότερα τεκμήρια, από καθαρά χρησιμοθηρική σκοπιά, είναι άχρηστα, γι' αυτό και δεν τυγχάνουν ικανοποιητικής φροντίδας. Δεν μπορούμε να απαιτήσουμε από τους λειτουργούς ενός σχολείου ή τους παράγοντες μιας κοινότητας να έχουν συνείδηση ιστορικού. Το πρακτικό πρόβλημα της αποθήκευσης και της χρησιμότητας, που έχουν σαφώς μεγαλύτερη σημασία γι' αυτούς, λειτουργεί συχνά εις βάρος της διατήρησης του αρχειακού υλικού.

- Το βάθος χρόνου είναι απολύτως πεπερασμένο. Πρακτικά, τα τεκμήρια της Μεγάλης Σχολής που εντοπίστηκαν χρονολογούνται από την περίοδο ανέγερσης του νεότερου κτιρίου, στη δεκαετία του 1880. Και σε αυτή την περίπτωση, το πρόβλημα αποτελεί έκφραση ενός γενικότερου προβλήματος: Είναι εύλογο ότι τα νεότερα τεκμήρια έχουν περισσότερες πιθανότητες να φτάσουν στα χέρια του σημερινού ιστορικού. Έτσι, ο κύριος όγκος τεκμηρίων προέρχεται από τον 20ό αιώνα: λιγότερα από το 19ο και ελάχιστα από το 18ο. Αυτό που χρήζει ερμηνείας, ωστόσο, είναι η μεγάλη πυκνότητα τεκμηρίων από τις δεκαετίες 1920 και 1960.

Σχεδόν όλα τα αρχεία που εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος είναι θραύσματα. Πολύτιμα για το πλήθος των πληροφοριών που περιέχουν, αλλά με ασυνέχειες, που απαιτούν μεγάλη προσπάθεια για να γεφυρωθούν. Ένας από τους βασικούς στόχους του προγράμματος είναι η ανασύνθεση της λογικής δομής των αρχείων με τη βοήθεια των εργαλείων που θέτει στη διάθεσή μας η πληροφορική. Έτσι, χάρη στην ηλεκτρονική τους ταξινόμηση, είναι δυνατό να συσχετιστούν συναφή έγγραφα που βρέθηκαν σε διαφορετικές τοποθεσίες, να οργανωθούν χρονολογικά τεκμήρια που καλύπτουν αποσπασματικά διαφορετικές χρονικές περιόδους της Σχολής και –το σημαντικότερο– να εφαρμοστούν εύκολα πάνω στο ίδιο υλικό διαφορετικά ταξινομικά σχήματα, ανάλογα με τις ανάγκες του εκάστοτε ερευνητή. Και όλα αυτά δίχως να θιγεί κατά κανένα τρόπο το πρωτογενές υλικό, εφόσον το σώμα των τεκμηρίων είναι εξ ολοκλήρου διαθέσιμο σε ψηφιακή μορφή.

Τα αρχεία της Μεγάλης Σχολής που καταγράφηκαν και μικροφωτογραφήθηκαν περιλαμβάνουν μεγάλη ποικιλία εγγράφων σημαντικής ιστορικής αξίας:

1. Τα παλαιότερα έγγραφα που εντοπίστηκαν χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1870 και είναι ένα *Βιβλίο Πρακτικών της Αδελφότητας Ξηροκρήνης* και ένα *Βιβλίο Συνδρομών και Ισολογισμών* της ίδιας αδελφότητας (βλ. πίν. 1, 2).

2. Κατόπιν έχουμε μια σειρά κατάστιχων, όπου καταγράφονται αναλυτικά οι εργασίες ανέγερσης του νέου κτιρίου της Σχολής υπό τον αρχιτέκτονα Δημάδη. Τα κατάστιχα αυτά χρονολογούνται από το 1880-1881 (βλ. πίν. 3).

3. Η τρίτη ομάδα εγγράφων που εντοπίστηκαν μπορεί να τοποθετηθεί κάτω από το γενικό τίτλο «Πρακτικά». Περιλαμβάνει πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας της Μεγάλης Σχολής, εκθέσεις πεπραγμένων, καθώς και πρακτικά από τις συνεδριάσεις του καθηγητικού συλλόγου. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται στο διάστημα 1905 - 1935, αλλά υπάρχουν και ορισμένα μεταγενέστερα τεκμήρια που ανήκουν στην ίδια κατηγορία (βλ. πίν. 4).

4. Υπάρχει, επίσης, μια σειρά οικονομικών εγγράφων που καλύπτουν την εικοσαετία 1914 - 1934. Τα έγγραφα αυτά περιλαμβάνουν μισθολόγια προσωπικού, βιβλία κίνησης λογαριασμών και κατάστιχα δανειστών.

5. Αρκετά ογκώδης είναι η Αλληλογραφία. Ο χρονολογικά παλαιότερος κώδικας περιλαμβάνει οικονομική κυρίως αλληλογραφία των ετών 1890 - 1911. Επίσης, έχουμε μια σειρά κωδίκων όπου καταγράφονται τα εισερχόμενα και τα εξερχόμενα έγγραφα της Σχολής. Η σειρά αυτή καλύπτει την περίοδο από 1895 έως 1955 με μεγάλα, όμως, κενά ενδιάμεσα.

6. Μια σειρά αχρονολόγητων κατάστιχων, όπου καταγράφονται τα βιβλία της βιβλιοθήκης της Μεγάλης Σχολής, αποτελεί σημαντική μαρτυρία των πνευματικών αναζητήσεων των μαθητών και του προσωπικού της.

7. Τέλος, έχουμε κάποια εξαιρετικής σημασίας θραύσματα που αφορούν το καθαυτό εκπαιδευτικό έργο της Σχολής:

- Τον κατάλογο με τα ονόματα των αποφοίτων 1881 - 1981.

- Παρουσιολόγιο καθηγητών 1911 - 1915.

- Θέματα εξετάσεων μαθηματικών, φυσικής, χημείας του έτους 1920.
- Αλληλογραφία γύρω από υποτροφίες.
- Αιτήσεις για διορισμό καθηγητών, καθώς και παραιτήσεις (γύρω στο 1922 - 1924).
- Εργασίες τελειοφοίτων (1968 - 1970).
- Τέλος, τον Κώδικα της Μεγάλης Σχολής, ο οποίος περιέχει πλήθος πληροφοριών για τις δραστηριότητες της Σχολής, προγράμματα σπουδών και στατιστικές που αφορούν μαθητές και καθηγητές (1911 - 1944).

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η αποκατάσταση των ασυνεχειών και το κλείσιμο των χρονικών χάσμάτων απαιτεί μια ιδιαίτερος επίπονη προσπάθεια. Το ερώτημα, όμως, που προσπάθησα να θίξω σε αυτή την εργασία είναι άλλο: Σε ποιο βαθμό η αρχαική έρευνα μπορεί να μας βοηθήσει να προσδιορίσουμε τον ιστορικά μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της Μεγάλης Σχολής;

Είναι γεγονός ότι τόσο η συγκέντρωση των τεκμηρίων όσο και οι ευκολίες που μας παρέχει η ψηφιοποίηση και η ηλεκτρονική ταξινόμησή τους διανοίγουν νέους ορίζοντες στην ιστορική έρευνα. Κάτι τέτοιο, όμως, είναι η αρχή και όχι το τέλος της ιστορίας. Το αρχικό ερώτημα συνεχίζει να υφίσταται μετασηματισμένο, τώρα, υπό το φως των ευρημάτων της έρευνας και των δυνατοτήτων της τεχνολογίας: Η συγκεντρωτική μελέτη μεγάλου αριθμού τεκμηρίων είναι πλέον δυνατή. Τα «ψίχουλα της ιστορίας» και οι «εύγλωπτες μαρτυρίες» τοποθετούνται σε ένα νέο πλαίσιο, όπου η επαναξιολόγηση της ιστορικής τους σημασίας μπορεί να οδηγήσει σε ριζικές αναθεωρήσεις. Το υλικό που έχουμε ήδη στη διάθεσή μας αποτελεί ανε-

κτίμητη πηγή για τη συγγραφή της νεότερης ιστορίας της Μεγάλης Σχολής. Οφείλουμε, ωστόσο, να συνεχίσουμε την έρευνά μας προς την κατεύθυνση των τεκμηρίων που λανθάνουν. Ένα σημαντικό ζητούμενο είναι να ελαχιστοποιήσουμε, στο μέτρο του δυνατού, τις ελλείψεις του τρέχοντος υλικού· ένα ακόμα σημαντικότερο ζητούμενο, όμως, είναι να ανιχνεύσουμε τεκμήρια από την ιστορία της Σχολής πριν από την (αν)οικοδόμηση του 1880.

Έχω την πεποίθηση ότι η Πόλη υπήρξε πάντοτε το κέντρο των πολιτικών και ιδεολογικών ζυμώσεων των ελληνόφωνων πληθυσμών των Βαλκανίων. Αν οι μαρτυρίες που διασώζονται αληθεύουν, η Μεγάλη Σχολή υπήρξε πάντοτε ένα σταυροδρόμι ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων, καθώς κι ένας μηχανισμός αναπαραγωγής που λειτουργούσε σε στενή συνάφεια με τις προτεραιότητες και τις επιλογές σημαντικών κέντρων εξουσίας. Η αναδίφηση της φυσιογνωμίας της είναι βέβαιο ότι θα συμβάλλει αποφασιστικά στην πληρέστερη κατανόηση μιας κρίσιμης για την ελληνική ιστορία περιόδου.

Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης Π.Α.

